

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ ЯК ОСНОВНОГО ОБ'ЄКТА ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглянуто тлумачення поняття “текст” у мовознавстві та лінгводидактиці, визначено основні категорії та види текстів.

The author of the article studies the exegesis of the concept text in linguistics and linguistics, defines the principal categories and kinds of the text.

Комунікативне спрямування в навчанні мови передбачає роботу з текстом. Розуміння цього поняття як конкретного мовленнєвого явища, своєрідної моделі побудови, спільної для ряду текстів, має важливе значення в процесі виконання студентами-філологами лінгвістичного аналізу тексту, оскільки це дає змогу виявити за його допомогою закономірності побудови певної групи текстів і організувати навчання всіх мовних дисциплін у ВНЗ на основі узагальненого поняття про текст. Актуалізація поняття тексту є важливим чинником формування мовної особистості вчителя-словесника.

Ще за часів Ф. де Соссюра лінгвістика вивчала мову як систему, досліджуючи одиниці цієї системи та їх взаємовідношення на всіх мовних рівнях. Елементи нижчих рівнів описувались як складові вищих рівнів. Але загальний шлях дослідження вів від простого до складного, знизу вгору, від нижчого рівня мовної ієрархії до вищого.

Сучасна лінгвістика для опису мови, виходячи з тексту, іде зверху вниз, від складного до простого. Вона прагне пояснити властивості складових частин (слів, речень тощо), виходячи з цілого, тобто з тексту.

Наукове положення про текст як основу лінгвістичних досліджень, найвищу мовну єдність, знаходимо ще в працях учених Празького лінгвістичного гуртка (В.Скалічек, Й.Вахек, В.Матезіус). Їхні ідеї продовжили В.Дреслер, К.Гаузенбляз, Р.Барт, Т.Тодоров; у російському мовознавстві проблемами тексту займалися І.Гальперін, Б.Головін, Д.Кацнельсон, Л.Лосева, Ю.Лотман, Л.Новиков, В.Одинцов, Г.Солганик, М.Рудяков та ін.

У вітчизняному мовознавстві питанням вивчення тексту приділяли увагу провідні вчені, зокрема Є.Голобородько, В.Дроздовський, С.Єрмоленко, І.Ковалик, Л.Мацько, Г.Михайловська, М.Плющ, Т.Радзієвська та інші.

Місце тексту в системі навчання мови в школі й ВНЗ на сьогодні також має теоретичне та практичне обґрунтування (В.Бадер, О.Біляєв, О.Горошкіна, Л.Варзацька, М.Вашуленко, Л.Величко, Н.Грипас, І.Доблаєв, Т.Донченко, В.Мельничайко, А.Нікітіна, М.Пентиліук, Н.Рінберг, Г.Шелехова та ін.).

Мета статті – обґрунтувати необхідність і важливість вивчення поняття “текст” як основного об'єкта лінгвістичного аналізу. У роботі окреслюємо такі завдання: проаналізувати визначення тексту в мовознавчій і лінгводидактичній науці; з'ясувати сутність категорій тексту; визначити його види.

На заняттях з мовознавчих дисциплін у ВНЗ постійно звертаємо увагу студентів на те, що вченими визнається існування тексту як специфічної одиниці мовлення, однак у сучасній лінгвістиці і лінгводидактиці не вироблено однозначного й вичерпного визначення поняття “текст”, яке б мало термінологічний характер. Як зазначає М.Откупщикова, однією з причин цього явища є те, що при визначенні тексту дослідники виділяють той аспект, який цікавить саме їх: комунікативний, модальний, номінативний, структурний, прагматичний [11: 22]. Проте, незважаючи на різні погляди авторів, жоден з них не заперечує функціонування тексту та його важливої ролі в процесі навчання мови.

Продемонструємо різноманітність підходів (часто діаметрально протилежних) до визначення його сутності. Текст розглядають як основну одиницю мовлення, витвір мовленнєвотворчого процесу, продукт мовленнєво-мислительної діяльності, змістового

висловлювання із структурною завершеністю тощо. Термін “текст” позначає кілька мовних явищ: а) будь-яка сукупність актів мовлення, створених носіями мови; б) сукупність речень (відрізок усного чи писемного мовлення будь-якої довжини аж до цілого літературного твору) або висловлене чи написане речення; в) процес розв’язання комунікативних завдань мовними засобами (тема, ідея, обставини мовлення тощо); г) певна послідовність одиниць мовлення (висловлювань, абзаців, параграфів, розділів тощо), об’єднана смисловим зв’язком.

У роботі зі студентами наголошуємо на тому, що під поняття “текст” підводяться різноманітні структурно-семантичні утворення. У рамках самої лінгвістики тексту цей термін набув двох різних значень: з одного боку, текст – це будь-який вислів, що несе в собі, на думку мовця, закінчений зміст. А з іншого боку, текстом може бути таке мовленнєве утворення, як повість, роман, стаття тощо [9: 12].

Під час занять у ВЗО звертаємо увагу студентів на те, що у шкільній практиці “термін текст застосовується для позначення не тільки цілісного висловлювання, але й відносно закінченого за змістом уривка” [7: 11].

Іноді текстом називають не тільки писемне мовлення, але і його частину, речення, навіть його частини. Уважаємо, що таке вживання терміна не можна вважати доцільним, оскільки, на думку Л.Лосевої, при цьому змішується поняття тексту і контексту та не відмежовується предмет дослідження [6: 4], а тому студентам необхідно чітко розуміти й знати, що таке текст.

М.Вашуленко визначає текст як “висловлювання, що належить до найвищого рівня в ієрархії мовних елементів і, крім цього, є одночасно основною одиницею мовлення” [2: 42].

М.Пентиліук текстом називає “висловлювання, яке складається з кількох речень, має певну змістову і структурну завершеність” [13: 19].

Найбільш повне, на наш погляд, визначення поняття “текст” подає І.Гальперін: “Текст – це витвір мовленнєвого процесу, що визначається завершеністю, об’єктивованій у вигляді письмового документа, витвір, який складається із заголовка й ряду особливих одиниць (надфразних едностей), об’єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв’язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову” [3: 18]. Дефініція охоплює всі сторони цього складного лінгвістичного явища. Автор підкреслює, що розгляд проблем загальної лінгвістики тексту можливий у тісному зв’язку й на основі вивчення часткових питань лінгвістики, тобто дослідження різних видів тексту, а також жанрово-лінгвістичних особливостей їх організації. У цьому визначенні головна увага зосереджується на формі існування тексту – письмовій, тобто під текстом пропонується розуміти не фіксоване усне мовлення (оскільки в ньому частіше виявляються риси спонтанності, неорганізованості, непослідовності), а особливий різновид мовного творчого акту, який має свої параметри, відмінні від усного мовлення. Текст названо документом з метою показу реальності його існування в суспільно-мовленнєвій практиці. Указівкою на тип документа, на прагматичну установку підкреслено зв’язок мовних одиниць із цільовою спрямованістю тексту. Відзначається активна роль мовних одиниць різних рівнів (лексичних, граматичних, стилістичних) та засобів зв’язку цих одиниць. І.Гальперін звертає також увагу на автономний смисл тексту, стверджуючи, що сукупність фраз, яка не виражає автономного смислу, не створює тексту [3: 20].

Ми віддаємо перевагу цьому визначенню, оскільки робочим матеріалом для студентів-філологів повинні виступати тексти, об’єктивовані у вигляді письмового документа.

У визначенні Л.Лосевої наголошується на письмовій формі існування тексту й на його смисловій та структурній завершеності [6: 4]. Авторка стверджує, що в тексті повинно бути показане ставлення автора до висловлюваного, з чим ми не можемо погодитись, оскільки існують такі тексти, у яких автори передають певну інформацію на розсуд читача, тобто в тексті наявна лише фактуальна інформація [7: 15]. Це найчастіше тексти наукового й офіційно-ділового стилю. А концептуальна інформація (вияв авторського ставлення до

повідомлюваного), виражена здебільшого системою стилістичних прийомів літературної обробки, переважає в текстах художнього й публіцистичного стилю.

Студенту-філологу необхідно враховувати те, що значимою особливістю писемного тексту є його функціональна орієнтованість, оскільки “він реалізується з чіткими завданнями, спрямованими на включення співбесідника в активну комунікацію” [4: 438], а засвоєння мовних одиниць у їхніх функціях в умовах тексту допомагає адекватному сприйняттю дійсності.

Таким чином, наукове визначення тексту допомагає усвідомити роль, яку він виконує в процесі навчання мови, для забезпечення спілкування в різних мовленнєвих ситуаціях, а також у процесі його лінгвістичного аналізу.

Реалізований у певній ситуації спілкування текст прийнято називати висловлюванням. А тому поняття “текст” і “висловлювання” в навчальній практиці виступають як синоніми [8: 275]. На цих моментах також акцентуємо увагу студентів-словесників.

Існує думка, що текстом можна вважати й одне речення [5: 4; 7: 17]. На думку В.Халізева, їх варто називати “словесними текстами” [16: 27]. Погоджуємося з методистами, що в навчальній мовленнєвій діяльності не варто використовувати тексти-речення, хоча вони й визнаються лінгвістикою [8: 275], оскільки, на думку А.Нікітіної, тільки текст, що складається як найменше з двох речень, може бути матеріалом для спостережень над закономірностями зв'язку [10: 64], а в таких “словесних текстах” ми не спостерігатимемо такої важливої категорії тексту, як членованість (наявність смислових частин).

Зосереджуємо увагу майбутніх учителів-філологів на тому, що трапляються протилежні думки й щодо виду мовлення. Частіше текстом називають монолог, проте в М.Пльонкіна мова йде про два види тексту – монологічний і діалогічний, які відрізняються між собою “як з погляду структури, що лежить в основі ситуації мовлення, так і з погляду закономірностей текстотворення, які в них діють” [15: 13-17]. Ми текстом вважаємо монологічне і діалогічне мовлення, яке має відповідну змістову організацію, функціонально спрямовану на розв'язання комунікативного завдання, досягнення певної мети.

Із проаналізованих дефініцій видно, що розбіжності у визначенні тексту стосуються таких чинників, як усна чи писемна, діалогічна чи монологічна форми мовлення, наявність чи відсутність заголовка, хоча в усіх них наявні також спільні ознаки, які є важливими для розуміння лінгвістичної природи тексту та його лінгвістичного аналізу: цілісність, зв'язність, структурна організованість, завершеність. Погоджуємось з Ф.Бацевичем, що така різноманітність підходів до тлумачення тексту зумовлена передусім важливістю цього поняття для людини, його складністю, а також багатовіковою традицією вивчення його в різних сферах знань [1: 146].

Провідними вченими І.Гальперінім, Т.Ніколаєвою та ін. встановлено категорії тексту, які визнаються всіма дослідниками і являють собою зміст цього поняття. Охарактеризуємо ці категорії: 1) інтенційність (служить для реалізації певних намірів того, хто пише або говорить); 2) ситуативність (текст завжди співвідноситься з дією спілкування); 3) інформативність (текст виконує завжди певну функцію: розповідну, описову, пояснювальну, аргументуючу тощо); 4) комунікативність (вплив на інтерес реципієнта); 5) сприйнятність (текст повинен відповідати намірам адресата); 6) зв'язність (когезія) (виступає одним із основних законів, що діють на рівні тексту); 7) членованість (наявність смислових частин); 8) інтегративність (єдність частин, їх підпорядкування одна одній і всьому тексту, його темі та основній думці); 9) послідовність або континуум (І.Гальперін) (наявність певної ієрархії смислових одиниць, пов'язаних певними відношеннями); 10) інтертекстуальність (деякі тексти мають характерні риси окремих стилів або жанрів, вони є реалізаціями певних зразків, і відповідне використання мовних категорій ґрунтується на нашому чи авторському досвіді породження й сприйняття попередніх текстів).

Саме ці категорії створюють тематичну цілісність, що полягає в єдності теми тексту, і змістову його завершеність. У процесі лінгвістичного аналізу тексту звертаємо увагу

студентів на комплекс категорій і віддаємо перевагу тій з них, що спроможна ефективно вирішити поставлену методичну проблему.

На основі виділених категорій, а також, враховуючи різноманітні критерії, учені виділяють такі види текстів: 1) за характером авторства: первинні (оригінальні); вторинні (конспекти, тексти переказів); первинно-вторинні (тексти огляду літератури, реферати, твори); 2) за способом розкриття змісту: моноперспективні (які розгортаються в одній перспективі – запитання-відповідь, часовій, просторовій, діалогічній та ін.); поліперспективні (розгортаються одночасно в кількох перспективах – часовій і просторовій); тексти-розповіді, тексти-роздуми, тексти-описи; 3) за способом передачі фабули: безперервно-фабульні (немає авторських відступів і фонових вставок); перервано-фабульні (є авторські відступи, вставки, коментарі) [12: 239-240].

Лінгвістичне поняття тексту засвоюється учнями 5 класу середньої школи й пізніше поступово в наступних класах здійснюється накопичення, збільшення інформації про текст та його найважливіші характеристики.

Таким чином, текст – система вищого рангу порівняно з іншими мовленнєвими утвореннями, складна структурно-семантична єдність на основі логічних, семантичних, граматичних зв'язків. Текст для мовознавця – це одна із найважливіших форм застосування мови. Текст для вчителя і викладача – це засіб формування ціннісних орієнтацій, комунікативної, лінгвістичної, українознавчої компетенцій учнів і студентів, для яких текст – це джерело інформації, об'єкт розуміння й вивчення [14: 8].

Розглянутий матеріал про текст, його основні категорії та види цілком не вичерпує всіх аспектів проблеми. Педагогічний досвід роботи зі студентами вказує на необхідність більшого інтегрування літературознавчих, лінгвістичних, лінгводидактичних знань про текст. Методика різноаспектного його вивчення потребує подальшого розвитку і вдосконалення, є важливою та перспективною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Вашуленко М.С. Рідна мова як засіб навчання, виховання і розвитку молодших школярів // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х., 1996.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Кудрик Л. Г. Розвиток зв'язного мовлення: Навчальний посібник з української мови для учнів 11 кл. – Львів: ЛОНМІО, ВНТЛ, 1997. – 60 с.
6. Лосева Л.М. Как строится текст: Пособие для учителей / Под ред. Г.Я.Солганика. – М.: Просвещение, 1980. – 94 с.
7. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1986. – 168 с.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І. Пентилок: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
9. Москальская О.И. Текст как лингвистическое понятие // Иностранные языки в школе. – 1978. – №3. – С. 9-17.
10. Нікітіна А.В. Актуалізація категоріальних понять тексту як важливий чинник формування мовної особистості // Зб. наук. пр. Педагогічні науки. Випуск 31. – Херсон: Видавництво ХДПУ. – 2002. – С. 61-67.
11. Откупщикова М.И. Синтаксис связного текста. – Л., 1982. – 103 с.
12. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А.Ладыженской и А.К.Михальской. – М.: Флинта, Наука, 1998. – 312 с.
13. Пентилок М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
14. Пентилок М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово.– 2004. – №8. – С. 5-9.
15. Пленкин Н.А. Умение создавать текст // Рус. язык в школе. – 1981. – №5. – С.13-17.
16. Хализев В. Текст // Русская словесность. – 1995. – №4. – С. 27-32.